

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته علوم حدیث

گرایش (نهج البلاغه)

عنوان پایان نامه

بررسی بینش سیاسی، اجتماعی مردم در زمان حکومت امام علی

(علیه السلام) از دیدگاه نهج البلاغه

استاد راهنما

دکتر احمد حسین فلاحی

استاد مشاور

دکتر علیرضا علی صوفی

دانشجو

فاطمه شاه حسینی

ماه و سال دفاع

خردادماه سال ۱۳۹۰

تمام حقوق این اثر متعلق به دانشکده علوم حدیث است.

تقدیم به :

آستان حقیقت علی (علیه السلام) و آنان که وصالش را می جویند
آنان که در آغوشش کشیده‌اند و مظلومیت شیعه را تا ابد به همراه دارند
و آنان که حقیقت شیعه را شناختند و به شیعه ظلم نکردند.

تقدیر و تشکر

تحقیق در مبانی اسلام و بررسی ابعاد مختلف دوران امامت هر یک از امامان دین، کاری است بسیار مبارک و در عین حال دقیق، که مطالعه در آن نیاز به علاقه و انگیزه، هدف، کمک و راهنمایی افراد خبره و پشتیبانی اطرافیان دارد. کار تحقیقی اینجانب هم، قطعاً بدون وجود این عوامل و یاری اساتید و دوستان به سرانجام نمی‌رسید.

در دوران تحصیل در رشته نهج البلاغه، راهنمایی و پاسخگویی اساتید دانشکده انگیزه و هدف فعالیت را برای بنده ایجاد نمود و پس از آن در طی تکمیل مطالب پایان نامه، نیز کمک و همراهی آنان، تأثیر مهمی در روند کار داشت که از همه آنها سپاسگزارم.

از مهم‌ترین عوامل موفقیت در تکمیل پایان نامه علمی و دقیق، وجود استاد راهنمایی آگاه، باانگیزه و باحوصله می‌باشد که به حمد خداوند در این زمینه جناب آقای دکتر فلاحی در تمام مراحل تحقیق یاریگر بنده بودند، لذا قدران زحمات استاد بوده و آرزوی توفیقات بیشتری برای ایشان دارم.

از جناب آقای دکتر علی‌صوفی نیز که راهنما و مشاور بنده بودند، تشکر می‌کنم. از وجود پر مهر و محبت پدر و مادرم که با دعای پاک از دل بی‌ریای خود، آرامش و توکل را به من بخشیدند، قدردانی می‌نمایم.

از زحمات همسر گرامیم نیز سپاسگزارم و در پایان از فرزند دلبندم که با صبر و همراهی کودکانه‌اش مرا یاری نمود، تشکر می‌کنم.

از آنجایی که کار تحقیقاتی در زمینه بررسی دوران حکومت امام مظلومان علی‌بن ابیطالب (علیه السلام) می‌باشد، به یمن نام مبارک ایشان و دوران نورانی امامت ایشان بر امت اسلام، برای تک‌تک عزیزانی که بنده را در تدوین این کار یاری دادند، از خداوند متعال خواستارم که همه ما را در دنیا و آخرت مشمول محبت و شفاعت ائمه اطهار (علیهم السلام) قرار دهد. ان شاء الله.

چکیده

از آنجا که نقش و حضور مردم در جوامع اسلامی در کنار رهبری شایسته، ستون اصلی برای پیشرفت و حرکت به شمار می‌آید و نوع رفتار، برخورد و همراهی مردم با تصمیمات و برنامه‌های مختلف جامعه در سطح کلان، نقشی اساسی در رسیدن به اهداف عالی و اسلامی دارد، لذا با شناخت از بینش مردم در بُعد سیاسی و اجتماعی به نقاط قوت و ضعف آنها پی برده می‌شود تا با بررسی آنها الگویی مناسب فرا روی جوامع اسلامی که برای رسیدن به آرمان‌های حکومت علوی قدم برمی‌دارند، معرفی شود. مردم از نگرش‌های منفی و ضعیف دور شده به نقاط قوتی که پشتوانه یک حکومت موفق می‌باشد، روی آورند؛ از سوی دیگر رهبر جامعه نیز باید زمینه‌های رشد و بالندگی بینش سالم و پایدار را برای خواص و عوام فراهم سازد.

مبنای شناخت از بینش مردم، مطالب کتاب شریف نهج البلاغه و جریانات و وقایع مهم سیاسی و اجتماعی آن زمان و نوع رفتار و عکس العمل مردم در برابر آنها می‌باشد، در راستای این بررسی شکایات امام علی (علیه السلام) در مقابل تمجید ایشان نسبت به مردم بیشتر است که نشان دهنده عدم رضایتمندی حضرت از مردمی می‌باشد که دچار دنیا زدگی شده و دین و خرد خود را به خاطر بهره‌مندی از دنیای مادی، تباه کردند و چون خواص نقش عمده‌ای در شکل‌گیری و حرکت خط فکری توده مردم دارند در نتیجه اکثر نگرش‌های منفی به عملکرد منافقانه، ناآگاهانه و یا مادی‌گرایانه خواص برمی‌گردد که در فتنه‌ها و وقایع مهم فرصت‌یکدلی و همراهی مردم را با امام علی (علیه السلام) گرفت.

از زمینه‌های نگرش و بی‌بصیرتی مردم که به خاطر جهل و توجه به دنیا و مقامات دنیایی بود می‌توان به دوران بعد از رحلت پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) تا قبل از حکومت امام علی (علیه السلام) اشاره کرد که دین و تعالیم وحی وارونه شده، سنت جای خود را به بدعت می‌داد، شیوخ و صحابی معروف، با استدلال‌های عصر جاهلی که دوباره زنده می‌شد در جامعه به سمت‌های مهم همراه با دریافتی‌های کلان از بیت‌المال منصوب شدند، جای پای بنی امیه با غصب اموال عمومی در همه جا دیده می‌شد، شروع خلافت امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) با فتنه خونخواهی از عثمان، باعث شد تشنه آراء در میان امت پیش آمده برخی از این فرصت سوءاستفاده کرده فتنه‌های بعدی را ایجاد کنند، نبرد با مسلمانانی که علیه دین شورش می‌کردند عقیده مردم را سست نمود، خواص و عوام اسیر جهل و رفاه زدگی شدند و در پی آن جهادگریزی و عدم اطاعت از امام (علیه السلام) منجر به سلطه و حمله وسیع دشمن گردید که تا سالیانی حکومت ظالمانه آنها مانع از رشد و گسترش اسلام و تشیع شد.

در نهایت با بررسی این موضوع در می‌یابیم که شناخت صحیح حق و باطل، آگاهی از فتنه‌های زمانه، عدم دلبستگی به مادیات دنیایی، ولایت‌پذیری امامان معصوم (علیهم السلام) و اطاعت از رهبری جامعه اسلامی، از عوامل مهم برای کسب بینش دقیق و بصیرت بالا برای خواص و توده مردم می‌باشد که با داشتن این نوع بینش و تفکر، زمینه‌های تعالی و رشد جوامع اسلامی در سراسر جهان در برابر قدرت‌های ضدّ دین به آسانی فراهم می‌شود.

کلید واژه‌ها: حکومت، سیاست، فتنه، مردم، خواص، جاهلیت، جهالت، رخوت، بصیرت.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه.....	۱۳
فصل اول: کلیات	۱۶
۱.۱. تبیین موضوع تحقیق.....	۱۷
۱.۲. سوالات/ مسائل تحقیق.....	۱۷
۱.۳. فرضیات.....	۱۸
۱.۴. ضرورت و اهداف.....	۱۹
۱.۵. پیشینه تحقیق.....	۲۰
۱.۶. نتایج علمی و عملی تحقیق.....	۲۱
۱.۷. مفهوم شناسی.....	۲۱
فصل دوم: بررسی اجمالی از وضعیت جامعه از زمان پیامبر تا قبل از حکومت امام علی (علیه السلام)	۲۴
۲.۱. جامعه عربستان در دوران قبل از بعثت پیامبر.....	۲۵
۲.۲. بعثت پیامبر اکرم و جامعه اسلامی.....	۲۹
۲.۲.۱. ثمره رسالت پیامبر.....	۳۰
۲.۳. جامعه اسلامی و جایگاه سیاسی - اجتماعی امام علی (علیه السلام) در زمان پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله).....	۳۳
۲.۳.۱. آخرین جنگ پیامبر و رحلت رسول خدا (صلی الله علیه و آله).....	۳۳
۲.۴. رویدادهای مهم سیاسی - اجتماعی بعد از رحلت پیامبر.....	۳۵
۲.۴.۱. شکل گیری اولین بدعت سیاسی پس از رحلت پیامبر.....	۳۵
۲.۴.۲. واکنش و دسته بندی جامعه آن روز در مقابل غصب خلافت.....	۳۸
۲.۴.۲.۱. دلیل غصب خلافت.....	۳۹
۲.۴.۲.۲. صبر امام در قضیه غصب خلافت.....	۴۱
۲.۴.۲.۳. علل صبر امام در قضیه غصب خلافت.....	۴۱
۲.۵. خلافت ابوبکر.....	۴۲
۲.۵.۱. وقایع مهم در دوران خلافت ابوبکر.....	۴۲

عنوان	صفحه
۲. ۵. ۲. انتخاب خلیفه دوم.....	۴۶
۲. ۵. ۳. وصف دوران خلافت ابوبکر از زبان امام علی (علیه السلام).....	۴۷
۲. ۵. ۴. جامعه در زمان ابوبکر و نقش سیاسی، اجتماعی امام علی (علیه السلام).....	۴۷
۲. ۶. خلافت عمر.....	۵۰
۲. ۶. ۱. سپردن خلافت به عمر توسط ابوبکر.....	۵۰
۲. ۶. ۲. وقایع مهم در دوران خلافت عمر.....	۵۱
۲. ۶. ۳. جامعه در زمان عمر و نقش سیاسی، اجتماعی امام علی (علیه السلام).....	۵۵
۲. ۷. خلافت عثمان.....	۵۷
۲. ۷. ۱. وقایع مهم در دوران خلافت عثمان.....	۵۷
۲. ۷. ۱. ۱. تقسیم بندی دوره خلافت عثمان به دو دوره مجزا.....	۶۱
۲. ۷. ۲. جامعه در زمان عثمان و نقش سیاسی، اجتماعی امام علی (علیه السلام).....	۶۲
۲. ۷. ۳. معاویه در زمان خلافت عثمان.....	۶۴
۲. ۷. ۴. قتل عثمان و ماجرای خونخواهی از او.....	۶۵
۲. ۸. بیعت با علی بن ابیطالب (علیه السلام).....	۶۷
فصل سوم: بینش سیاسی مردم در دوران حکومت امام علی (علیه السلام).....	۶۸
۳. ۱. سیاست.....	۶۹
۳. ۱. ۱. سیاست در نظر امام علی (علیه السلام).....	۷۰
۳. ۱. ۲. نظریات مختلف درباره جایگاه اخلاق در سیاست.....	۷۰
۳. ۱. ۳. انواع گروه های سیاسی در زمان حکومت امام، با توجه به سران این گروهها.....	۷۱
۳. ۱. ۴. چالشهای سیاسی مهم در عصر حکومت امام (علیه السلام).....	۷۵
۳. ۲. خواص.....	۷۵
۳. ۲. ۱. خواص سیاسی.....	۷۶
۳. ۲. ۲. تقسیم بندی خواص از منظر رفتار سیاسی.....	۷۷
۳. ۲. ۳. روش حکومتی امام علی (علیه السلام) و برخورد خواص.....	۷۷
۳. ۲. ۴. انتظار امام علی (علیه السلام) از خواص.....	۷۹
۳. ۳. فتنه.....	۸۰
۳. ۳. ۱. شناخت فتنه و فتنه جویان.....	۸۱
۳. ۳. ۲. جایگاه بینش سیاسی مردم در سایه فتنه در حکومت امام علی (علیه السلام).....	۸۳
۳. ۳. ۲. ۱. بهره نبردن از عقل.....	۸۳

عنوان

صفحه

۳. ۳. ۲. ۲	ریا و تظاهر به زهد.....	۸۴
۳. ۳. ۲. ۳	عدم بصیرت و درایت.....	۸۵
۳. ۳. ۲. ۴	عدم توجه به سخن حق.....	۸۵
۳. ۳. ۲. ۵	دم فرو بستن از بیان حقایق.....	۸۶
۳. ۳. ۲. ۶	سنت شکنی و ایجاد بدعت و فریفته شدن به دنیا.....	۸۶
۳. ۳. ۲. ۷	معروف خواندن منکر و منکر دانستن معروف.....	۸۶
۳. ۳. ۲. ۸	پوشیده ماندن حق و ظاهر نمایی باطل.....	۸۷
۳. ۳. ۲. ۹	جای گرفتن شک و تردید در دلها.....	۸۷
۳. ۳. ۲. ۱۰	عدم معرفت به اصل امامت و وا گذاشتن اطاعت از امام.....	۸۷
۳. ۳. ۲. ۱۱	پر مدعا بودن افراد در جامعه.....	۸۹
۳. ۳. ۲. ۱۲	تفرقه در مردم و تنها گذاشتن رهبر.....	۹۱
۳. ۳. ۳	دسته بندی مردم در فتنه.....	۹۱
۳. ۳. ۴	دلایل نفوذ فتنه در مردم.....	۹۲
۳. ۴	جمل.....	۹۴
۳. ۴. ۱	خواص در جنگ جمل.....	۹۴
۳. ۴. ۲	شرح واقعه جمل.....	۹۹
۳. ۴. ۳	بررسی ابعاد جنگ جمل.....	۱۰۱
۳. ۴. ۳. ۱	بینشهای تأثیر گذار در به وجود آمدن جمل.....	۱۰۲
۳. ۴. ۳. ۲	بازتاب جنگ جمل.....	۱۰۳
۳. ۵	هجرت به کوفه.....	۱۰۵
۳. ۶	بررسی گروههای مهم از خواص.....	۱۰۷
۳. ۶. ۱	خواص فتنه جو و تأثیر گذار.....	۱۰۷
۳. ۶. ۲	خواص عافیت طلب نظریه پرداز.....	۱۱۰
۳. ۶. ۳	خواص مؤمن قاصر.....	۱۱۷
۳. ۶. ۴	خواص با بصیرت و وظیفه شناس.....	۱۲۰
۳. ۶. ۵	خواص بی تفاوت.....	۱۲۵
۳. ۷	بررسی بینش سیاسی در مناطق مهم حکومتی.....	۱۲۷
۳. ۷. ۱	حجاز.....	۱۲۸
۳. ۷. ۲	مدینه.....	۱۲۸
۳. ۷. ۳	شام.....	۱۲۹

عنوان	صفحه
..... ۳.۷. ۴. بصره	۱۳۰
..... ۳.۷. ۵. کوفه	۱۳۳
..... ۳.۷. ۶. مصر	۱۳۷
..... ۳.۷. ۶. ۱. حکایت والیان مصر در زمان حکومت امام علی (علیه السلام)	۱۳۸
..... ۳.۷. ۶. ۲. اشغال مصر	۱۳۹
..... ۳.۷. ۶. ۳. دلیل سقوط مصر	۱۴۰
..... ۳. ۸. شناخت دشمنان اصلی در حکومت امام علی (علیه السلام)	۱۴۳
..... ۳. ۸. ۱. بررسی شخصیتی، از سران دشمن	۱۴۳
..... ۳. ۸. ۱. ۱. معاویه	۱۴۳
..... ۳. ۸. ۱. ۲. عمروعاص	۱۵۴
..... ۳. ۸. ۱. ۳. مروان بن حکم	۱۵۹
..... ۳. ۹. فتنه بنی امیه	۱۶۱
..... ۳. ۹. ۱. نجات از فتنه	۱۶۳
..... ۳. ۱۰. جنگ صفین	۱۶۵
..... ۳. ۱۰. ۱. شرح واقعه صفین	۱۶۵
..... ۳. ۱۰. ۲. جریان حکمیت در خلال جنگ صفین	۱۶۶
..... ۳. ۱۰. ۲. ۱. بازتاب جنگ صفین	۱۷۰
..... ۳. ۱۰. ۳. پدید آمدن خوارج	۱۷۱
..... ۳. ۱۰. ۳. ۱. بررسی عملکرد خوارج	۱۷۲
..... ۳. ۱۰. ۳. ۲. بازتاب جنگ نهروان	۱۷۷
..... ۳. ۱۱. حمله معاویه به شهرها و قتل و غارت مردم	۱۷۷
..... ۳. ۱۱. ۱. عکس العمل مردم در برابر قتل و غارت دشمن	۱۷۹
..... ۳. ۱۱. ۲. نکوهش مردم در پی سستی آنها در برابر حمله و غارت دشمن	۱۸۱
..... ۳. ۱۲. جهاد با دشمن	۱۸۸
..... ۳. ۱۲. ۱. رابطه مردم با فریضه جهاد و تأثیر آن در حکومت امام علی (علیه السلام)	۱۸۸
..... ۳. ۱۲. ۲. دلایل نامأوس بودن مردم با امر جهاد	۱۸۸
..... ۳. ۱۲. ۲. ۱. تفرقه در مردم	۱۸۹
..... ۳. ۱۲. ۲. ۲. نبود انگیزه	۱۸۹
..... ۳. ۱۲. ۲. ۳. بهانه جویی	۱۹۰

عنوان

صفحه

..... ۱۲۰. ۲. ۴. ترس از مرگ	۱۹۳
..... ۳. ۱۳. نگاهی به درد دلها و شکوایه های امام (علیه السلام)	۱۹۴
..... ۳. ۱۴. راهکارها و رهنمودهای سازنده امام (علیه السلام) درباره اصلاح بینش سیاسی جامعه	۱۹۵
..... ۳. ۱۴. ۱. داشتن بصیرت دینی	۱۹۶
..... ۳. ۱۴. ۲. پیروی از اهل بیت (علیهم السلام)	۱۹۷
..... ۳. ۱۴. ۳. وفاداری به امام	۱۹۷
فصل چهارم: بینش اجتماعی مردم در دوران حکومت امام علی (علیه السلام) ۲۰۰	
..... ۴. ۱. زندگی اجتماعی و اهمیت آن	۲۰۱
..... ۴. ۱. ۱. جایگاه بینش اجتماعی مردم در حکومت علوی	۲۰۲
..... ۴. ۲. تغییر بینش مردم از رحلت پیامبر تا زمان حکومت امام (علیه السلام)	۲۰۲
..... ۴. ۲. ۱. ابعاد مختلف در منش و رویه اجتماعی مردم در دوران حکومت امام	۲۰۳
..... ۴. ۲. ۱. ۱. بازگشت به افکار آریستوکراسی و تعصبات جاهلی	۲۰۴
..... ۴. ۲. ۱. ۲. نگاه متفاوت و معاند به دین	۲۰۵
..... ۴. ۲. ۱. ۳. پیروی از باطل و آمیختگی آن با حق	۲۰۶
..... ۴. ۲. ۱. ۴. توجه به خرافات	۲۰۸
..... ۴. ۲. ۱. ۵. پیدایش نحله های انحرافی و شبهه انگیز	۲۰۸
..... ۴. ۲. ۱. ۶. پایمال شدن کرامت انسانها	۲۱۰
..... ۴. ۲. ۱. ۷. نگرشهای منفی و مخرب در تعامل با یکدیگر	۲۱۲
..... ۴. ۳. بررسی بینش اجتماعی در مناطق مهم حکومتی	۲۱۴
..... ۴. ۳. ۱. مکه	۲۱۴
..... ۴. ۳. ۲. کوفه	۲۱۵
..... ۴. ۳. ۳. بصره	۲۱۷
..... ۴. ۴. خواص اجتماعی	۲۱۸
..... ۴. ۴. ۱. بینش اجتماعی خواص و معضلات آن	۲۱۸
..... ۴. ۵. نگاهی به درد دلها و شکوایه های امام (علیه السلام)	۲۲۲
..... ۴. ۶. دلیل وجود بینش اجتماعی نکوهیده در جامعه	۲۲۳
..... ۴. ۷. سیاست توأم با صبر امام علی (علیه السلام) با توجه به بررسی بینش سیاسی و اجتماعی در امت	۲۲۶

عنوان	صفحه
۴.۷.۱. نمونه‌هایی از سیاست مقتدر امام علی (علیه السلام).....	۲۳۰
۴.۸. راهکارها و رهنمودهای امام علی (علیه السلام) درباره اصلاح بینش اجتماعی جامعه.....	۲۳۴
۴.۸.۱. توجه به احیای دین و سنت پیامبر.....	۲۳۵
۴.۸.۲. توجه دادن مردم به نقاط مثبت و برتریهای بین آنها.....	۲۳۷
۴.۸.۳. نگاه عبرت‌آمیز به گذشته.....	۲۳۷
۴.۸.۴. تذکر درباره عدم معرفت به جایگاه امامت و رابطه آن با بازگشت به دوران جاهلیت.....	۲۳۸
۴.۹. وصف یاران و همراهان امام علی (علیه السلام) در دوران حکومت ۵ ساله حضرت.....	۲۴۱
۴.۹.۱. تقدیر از یاران راستین و جهادگران حقیقی.....	۲۴۱
۴.۹.۲. تقدیر از مردم مناطق مختلف.....	۲۴۳
فصل پنجم: نتایج و پیشنهادات.....	۲۴۵
نتیجه‌گیری.....	۲۴۶
فهرست منابع و مآخذ.....	۲۵۲
المُلَخَّص.....	۲۵۷۸
ABSTRACT.....	۲۶۰

مقدمه

با استمداد از خداوند متعال، مطالعه کتاب شریف نهج البلاغه را جهت انتخاب موضوع پایان‌نامه شروع نمودم و با بررسی سخنان گهربار علی بن ابیطالب (علیه السلام) در نهج البلاغه به موضوعات و مباحث فراوانی از امور معنوی، اخلاقی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی و ... برخورد کردم. در این میان برخی مباحث بیشتر از بقیه، مورد توجه قرار می‌گیرد که از جمله این مباحث، مسائل سیاسی و اجتماعی و نوع بیان امام علی (علیه السلام) با امت عصر حکومت خود از بُعد اجتماعی و سیاسی و دغدغه علی بن ابیطالب (علیه السلام) نسبت به این موضوع است؛ لذا به بررسی این موضوع می‌پردازیم که یکی از مسائل مورد توجه حضرت همراه با نگرانی ایشان در قالب نامه‌ها و خطبه‌ها می‌باشد.

در مورد اهمیت این موضوع می‌توان گفت که حکومت امام علی (علیه السلام) و رفتار امت در آن دوران ارتباط مستقیمی با دوران قبل و بعد از خلافت امام (علیه السلام) دارد، درباره ارتباط با دوران قبل از خلافت امام، دلیل اصلی نگرش‌های منفی و متضاد در بینش سیاسی و اجتماعی مردم به دوران خلفای سه‌گانه قبل از حکومت امام می‌رسد و توجیه این قضیه، رابطه نزدیک و هدفمند رفتار حکومتی امام علی (علیه السلام) با دوران نبوت رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) است؛ به طوری که با به خلافت رسیدن امام بسیاری از دشمنان اسلام که در زمان پیامبر از دایره حکومت اسلامی کنار گذاشته شده بودند در سال‌های ۳۵ تا ۴۰ هجری نیز مانند دوران رسالت از موانع حکومت امام شمرده شده و از اینکه

جزء گردانندگان امور حکومتی باشند حذف شدند در حالی که در زمان خلفای سه‌گانه از زمان ابوبکر تا عثمان به صورت سیر شتاب‌داری نقش معاندان دین، در حکومت پررنگ شد و از قدرت‌های مهم به حساب آمدند، پس نوع حکومت و روش برخورد خلفا در ایجاد شکاف بین اصول اساسی اسلام در زمان پیامبر و زمان‌های بعد از رحلت ایشان تأثیر مهمی گذاشت به طوری که می‌توان گفت اگر ۲۵ سال فاصله بعد از رحلت پیامبر تا زمان حکومت امام نبود این بینش منفی در بُعد اجتماع و سیاست به مراتب کمتر از وقتی بود که امام (علیه السلام) بعد از وقوع فتنه‌ها، بدعت‌ها و خودرأیی‌ها حکومت را در دست گرفتند. در رابطه با ارتباط بینش مردم دوران امامت علی (علیه السلام) با دوره‌های بعد از آن، تبعات و آثار مخرب این نوع بینش در عرصه‌های مختلف است که از عمده‌ترین دلایل، تسلط امویان، تضعیف شیعیان و رکود در برنامه‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی می‌باشد؛ زیرا مسلمانان در آن دوران نتوانستند از گذشتگان عبرت گرفته حق را بشناسند و باطل را رها کنند.

در تشکیل و حرکت یک حکومت اسلامی به سوی پیشرفت و کمال، وجود و حضور رهبری آگاه، عامل، دانا و شجاع از یک طرف و مردمی یکدل، با بصیرت، مؤمن و اطاعت‌پذیر از طرف دیگر، دو ستون اصلی حکومت الهی را می‌سازند و از آنجا که مشروعیت رهبر جامعه اسلامی از سوی خداوند متعال رقم خورده و در دست امامان معصوم (علیهم السلام) و در غیاب امام آخرالزمان، به ولی فقیه سپرده شده است پس مردم در آن نقشی ندارند، لذا این ستون از حکومت، پایه الهی داشته و اهتمام انسانها در ایجاد حکومت اسلامی باید به تربیت و اصلاح ستون مهم دیگر که نقشی انکارناپذیر در حرکت حکومت دارند، معطوف گردد.

درباره نقش کلیدی مردم در هر حکومت الهی سخنان فراوان و مهمی در نهج البلاغه آمده است. اگر امت با رهبر جامعه اسلامی همراه و یکدل نباشند تفرقه و نفاق آنچنان در جامعه گسترش می‌یابد که حتی برای زمامدار جامعه‌ای که رهبرشان امام المتقین علی (علیه السلام) است، موانع بزرگی ایجاد می‌شود که از رسیدن امام به اهداف والای الهی جلوگیری می‌کند، پس اگر می‌بینیم علی بن ابیطالب (علیه السلام) آرزوی داشتن یارانی از اهل بدر می‌کند باید دریافت که امت زمان امام با عدم فرمان‌پذیری و همراهی با امام، در مقابل حضرت ایستاده، با او به جنگ و نبرد پرداختند و چون امام (علیه السلام)، خود را در میان مردم جامعه، غریب و تنها می‌دید نتیجه دلخواه و واقعی را از خلافت خود بر امت مسلمان ندید، هر چند لحظه‌ای هم از برنامه‌ها و اهداف خود دست برداشت و در طی این مدت کوتاه درگیر با

سه جنگ مهم شد که دو جنگ آن، نبرد با جماعتی از بین مردم مسلمان و بیعت کننده‌ای بود که حق را گم کرده بودند و با شعار مسلمانی و دفاع از اسلام، در برابر امام علی (علیه السلام) شمشیر کشیدند و راه‌های انحراف و گمراهی را برای عوام جامعه باز کرده زمینه رشد و پیشرفت را از حکومت گرفتند؛ البته در کنار این از وجود یاران و افراد با بصیرتی باید یاد کرد که امام علی (علیه السلام) را در همه بحران‌های سیاسی و اجتماعی یاری دادند، اما با از دست رفتن یاران حقیقی امام و به خاطر نادانی و دنیا طلبی قشر عظیمی از خواص و عوام، دشمن از این نقاط ضعف استفاده کرده و با خریدن عقل و دین مردم در برابر بهره‌های اندک دنیایی و یاری از نیروی منافق و پنهان خود در جامعه مسلمین نفوذ کرد و برای مدتی هر چند کوتاه با حکومت ضد دینی خود بر امت اسلام، جامعه را از حرکت در مسیر حق و راستی بازداشتند.

در مورد بینش سیاسی - اجتماعی مردم، در زمان خلافت امام علی (علیه السلام) هم بیانات مهمی در نهج البلاغه آمده است که عمده مطالب، اشاره به بازگشت مردم از نظر اخلاقی و رفتاری به دوران قبل از اسلام (جاهلیت) دارد. به عبارتی مردم جامعه از اصول اخلاقی و اسلامی دور افتاده و دچار انحرافات فکری شدید شدند و این روند، شکایت و گله‌مندی حضرت را از امت زمان خود در پی داشت، چرا که باعث شد حضرت علی (علیه السلام) آن طور که باید و شاید به اهداف الهی خود در دوران پنج ساله حکومت دست نیابد. از موارد مربوط به ابعاد سیاسی و اجتماعی جامعه که همگی نیاز به بررسی دقیق و گسترده دارد، می‌توان موارد ذیل را برشمرد: چالش‌هایی که امام علی (علیه السلام) با کارگزاران خود دارد، مقاومت‌هایی که در عزل و نصب‌ها شکل گرفته و در برخی موارد به درگیری و جنگ‌های طولانی منجر می‌شود، گروه‌ها و احزابی که در مقابل حضرت شکل می‌گیرند و موجب انحراف طیف وسیعی از جامعه می‌گردند، عدم فرمان‌پذیری توده مردم در مواردی و حتی بی‌مهری‌ها و هتاک‌های آنان نسبت به ولی خدا، مقاومت در برابر اصلاحات اخلاقی، فکری، اجتماعی و سیاسی و اصرار ورزیدن به بدعت‌های به وجود آمده، عدم تشخیص درست دوست و دشمن و حق و باطل و رابطه تفکر اعتقادی در عرصه‌های سیاسی و اجتماعی یعنی عدم تطبیق درست جایگاه الهی علی بن ابیطالب و مسائل سیاسی و اجتماعی منطبق با آن که منجر به شکل‌گیری جریان حکمیت و خوارج و جمل می‌گردد.

فصل اول

کلیات

۱.۱. تبیین موضوع تحقیق

با بررسی بینش سیاسی و اجتماعی مردم در زمان خلافت امام علی(علیه السلام) به این موضوع می-پردازیم که بینش مردم در حوزه سیاسی، فرهنگی و اجتماعی چه نوع بینشی بود که در نهایت خلافت امام علی(علیه السلام) به جایی که می‌باید، نرسید و باعث عدم همراهی مردم با امام شد. به رغم اینکه کارهای زیادی در این زمینه شده اما در عین حال ابهاماتی هست که ایجاب می‌کند این تحقیق انجام شود؛ لذا مبنا و عوامل این بینش و نتایج حاصل از آن را استخراج می‌کنیم تا بتوان از آن به عنوان درس عبرتی در عصر حاضر نیز استفاده کرد که چه بینش سیاسی اجتماعی باید داشت تا به نتایج مطلوب در عرصه سیاسی و اجتماعی رسید، چنانچه اگر بینش را عوض کنیم، نتیجه‌ها هم عوض می‌شود.

۱.۲. سؤالات/ مسائل تحقیق

در تبیین این موضوع باید به چند سؤال پاسخ دهیم.

سؤال اول و در عین حال اصلی، اینکه چه عواملی در شکل‌گیری بینش خاص مردم در دوران حکومت امام علی (علیه السلام) نقش داشته و باعث شد مردم این خط فکری غلط و رفتار به دور از تعالیم اسلام را به این شدت در پیش بگیرند که حضرت، مردم را مانع بزرگی در راه رسیدن به اهداف حکومتی ببیند؟

دوم اینکه بینش سیاسی - اجتماعی که مردم در زمان حکومت امام علی (علیه السلام) داشتند چه نوع بینشی بود؟

سؤال سوم، بینش مردم بر روند حکومت امام علی (علیه السلام) و حکومت امام (علیه السلام) بر بینش مردم چه تاثیری داشته است؟

سؤال چهارم، آسیب شناسی بینش سیاسی، اجتماعی مردم در زمان امام علی (علیه السلام) از دیدگاه حضرت علی (علیه السلام) به چه صورت می‌باشد؟

۱.۳. فرضیات

۱. باید گفت همه وقایع و جریانات سیاسی ضد اسلام در زمان پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) و به خصوص بعد از رحلت پیامبر با شکل‌گیری اقدامات سودجویانه و در ظاهر، اسلامی برخی افراد، از جریان سقیفه گرفته تا ماجرای قتل عثمان، به نحوی در شرایط زمانه تأثیرات بزرگی گذاشتند و به تدریج مسیر فکری مردم چنان تغییر کرد که بعد از ۲۵ سال در زمان خلافت علی (علیه السلام) مردم آن مردمی نبودند که حضرت بتواند با تکیه بر آنها و تعامل متقابل، بر اساس تعالیم وحی، حکومت و جامعه را به هدف اصلی خود و سعادت همه جانبه رهنمون نماید. یعنی علت اصلی را باید در انحرافات فکری و اجتماعی و دور شدن از تعالیم اولیه اسلامی، دانست و در این رابطه سلطه فرهنگ جاهلی و قبیله‌ای توسط خاندان ابوسفیان مزید بر علت بود. تخریبها، تحریف واقعیتها و سعی در تضعیف جایگاه والای علی (علیه السلام)، نگاه منصفانه به آن حضرت را پایین آورده بود تا حدی که امام خویش را در جریان

حکمیّت کافر قلمداد کردند و عامل دیگر که می‌توان به آن اشاره کرد، عدم درک صحیح از امامت و جایگاه آن امام همام که دارای علم حضوری الهی بودند، می‌باشد.

۲. بررسی مبنا و پایه بینه‌شناسی اجتماعی مردم یک بحث نظری است و این مبنا می‌تواند چند دسته باشد، از جمله در ابعاد خداشناختی، انسان‌شناختی، و یا جهان‌شناختی. مثلاً در جهت جهان‌شناختی، چون مردم معرفت کامل در حیطه جهان‌شناختی نداشتند لذا دنیا را مطلوب خود می‌دیدند پس آنان موضع‌گیری‌های سیاسی و اجتماعی را در همسویی با رسیدن به دنیای بهتر ارزیابی می‌کردند.

از بُعد انسان‌شناختی، چون درک مقام والای امام و ولیّ را به عنوان سرپرست انسانها نداشتند پس نمی‌توانستند خود را تحت سرپرستی یک امام و ولیّ الهی بدانند، که درباره جوانب رفتاری مردم و ابعاد آن به طور مفصل در خطبه‌ها و نامه‌های حضرت در نهج البلاغه مطالب مهمی آمده است.

۳. چون مسائل حکومتی همراهی مردم را می‌طلبد پس باید بینه‌شناسی مردم همسو با اهداف حکومتی باشد لذا عدم همراهی مردم در برخی جریانات، سبب عدم موفقیت حضرت علی (علیه السلام) به شکل کامل و همه جانبه در اجرای برنامه‌های حکومتی شد، از طرفی هم نگرش عدالت خواهانه امام در تغییر تفکر و بینه‌شناسی مردم، اعم از مردم عادی و خواص در بسیاری از موارد تأثیر مهمی داشت.

۴. بینه‌شناسی، اجتماعی مردم به نوع تربیتی که در طیّ دو دهه گذشته صورت گرفته بود و جامعه را از اصول و ارزش‌ها دور کرده بود، برمی‌گردد؛ لذا مردم تطبیق دادن نگرش خود را با روند حکومتی امام محال یا مشکل می‌دانستند.

۱.۴. ضرورت و اهداف

بررسی نظرات سیاسی و اجتماعی مردم در زمان حکومت امام علی (علیه السلام) مهم است زیرا حضور و وجود مردم در هر حکومتی به خصوص حکومت اسلامی، تمام مسائل جامعه را تحت الشعاع قرار می‌دهد. در اکثر موارد امام علی (علیه السلام) علت همراهی نکردن مردم با ایشان را در امور مملکتی و سیاسی و دفاع از کیان اسلام، بینه‌شناسی غیر اسلامی، نگرش خودخواهانه و سودجویانه مردم معرفی می‌کند، پس اصلاح بینه‌شناسی و اجتماعی مردم از تفکرات دنیایی و هوس آلود، جامعه اسلامی را در هر زمان و مکانی می‌تواند رشد و تعالی دهد.